

SOVITTELU OSANA RESTORATIIVISTA OIKEUTTA

Maija Gellin, Heidi Jokinen, Pia Slögs

1. Sovittelun taustalla restoratiivinen oikeus

Restoratiivinen oikeus on yksi keskeisistä sovittelun taustateorioista. Sen alle mahtuu useita käytännön menetelmiä. Restoratiivinen oikeus on syntynyt rankaisevaan oikeusjärjestelmään kohdistetun kritiikin myötä. Se haastaa perinteiset käsitykset rikoksista, rikollisista ja rikosprosessista. Restoratiivinen oikeus ei lähesty rikoksia tai konflikteja lakien rikkomiseen liittyvänä ongelmana. Restoratiivinen oikeus näkee konfliktit ennen kaikkea osapuolten välisenä konfliktina, jonka käsittelyyn osapuolilla itsellään on parhaimmat edellytykset. Oikeudenmukaisuutta haetaan osapuolten välisen dialogin ja keskinäisen sopimisen eikä rangaistuksen kautta. Tyypillistä restoratiiviselle oikeudelle on se, että puhutaan rikoksen tai konfliktin osapuolista eikä etukäteen määritellen rikoksen tekijästä, epäilystä tai uhrista. Tietyissä konflikteissa on ylipäänsä vaikea osoittaa uhria ja tekijää.

Yhtenä keskeisenä lähtökohtana on yhteisön merkitys konfliktien käsittelyssä. Restoratiivinen oikeus näkee, että yksilöiden tai ryhmien välillä tapahtunut konflikti vaikuttaa myös yhteisön hyvinvointiin ja turvallisuuteen, jolloin yhteisön tarpeiden huomioiminen on tärkeää. Yhteisöllä voidaan tarkoittaa konfliktin osapuolten lähiyhteisöä esimerkiksi perhettä, kaveripiiriä tai asuinalueita, mutta myös väestönosaa tai koko yhteiskuntaa.

Restoratiivinen oikeus ymmärretään omaksi teoriakseen, joka tuottaa käytännön menetelmiä konfliktinratkaisuun. Restoratiivisen oikeuden kenttä on laajentunut alkuperäisistä, lähinnä nuorisoriikollisuuteen liittyvistä tavoitteistaan. Restoratiivisia menetelmiä voidaan käyttää monenlaisissa konflikteissa, rikoksissa, naapuruusriidoissa, kouluissa ja työpaikoilla. Käytännöt vaihtelevat kulttuurista, kieliryhmästä ja yhteisöstä sekä tapauksesta ja osapuolista toiseen, aina sen mukaan, missä ja kuka restoratiivisia menetelmiä käyttää. Tämä moninaisuus haastaa restoratiivisen oikeuden ajatusta, kun tarkastellaan restoratiivisen oikeuden periaatteiden toteutumista käytännön työssä.

Restoratiivisen oikeuden kentällä käydään jatkuvasti keskustelua teorian ja käytännön välisestä suhteesta. Kaikilla restoratiivisilla menetelmillä on tiettyjä yhteneväisyyksiä. Restoratiivisen oikeuden teoria asettaa raamit, joiden perusteella voidaan puhua restoratiivisesta oikeudesta yhtenä kokonaisuutena. Kaikki sovittelu ei edusta restoratiivista oikeutta, eikä kaikki restoratiiviset menetelmät käytännössä välttämättä toteuta restoratiivisen oikeuden periaatteita. Tässä artikkelissa tarkastelemme sitä, millä edellytyksillä voidaan puhua restoratiivisesta sovittelusta.

2. Restoratiivisen oikeuden kehitys

Restoratiivinen oikeus etsii suomen kielessä käsitteenä lopullista muotoaan. Restoratiivisesta oikeudesta käytetään myös käsitteitä *korjaava oikeus* tai *reparatiivinen oikeus*. Viime vuosina nimenomaan termi *restoratiivinen oikeus* on vaikuttanut vakiintuvan yhä enemmän alan toimijoiden käyttöön. Termin vakiintuminen on nähtävä tervetulleena kehityksenä. Yhtenäisen käsitteistön käyttäminen helpottaa toiminnan tavoitteista ja päämääristä puhumista. Restoratiivisen oikeuden kehittymisen keskeinen lähtökohta on ollut länsimaisen rankaisevan oikeusjärjestelmän kritiikki. Länsimainen oikeuskäsitys rakentuu rankaisukeskeiselle, retributiiviselle lähtökohdalle. Restoratiivisen oikeuden kehittäjänä tunnettu kriminologi Howard Zehr on havainnollistanut rikosoikeuden ja restoratiivisen oikeuden eroja seuraavan taulukon avulla.

Rikosoikeus	Restoratiivinen oikeus
Rikos loukkaa lakia ja valtiota	Rikos loukkaa henkilöitä ja ihmissuhteita
Loukkaus tuottaa syyllisyyttä	Loukkaus tuottaa velvollisuuksia
Oikeuden toteutuminen vaatii valtiota määrittämään syyllisyyden ja asettamaan rangaistuksen	Oikeudenmukainen prosessi korjaa tilanteen ja tapahtuman aiheuttamat vahingot osallistaen uhrin, rikoksenteijät ja yhteisön jäsenet
Keskeinen fokus: tekijä saa ansaitsemansa rangaistuksen	Keskeinen fokus: uhrin tarpeet ja tekijän vastuunotto tärkeitä vahinkojen korjaamiseksi

Taulukko 1. Rikosoikeuden ja restoratiivisen oikeuden erot (Zehr 2002).

Restoratiivisen oikeuden periaatteissa voidaan nähdä kolme lähtökohtaa: Ensinnäkin restoratiivinen oikeus pohjaa ymmärrykseen rikoksesta tapahtumana, joka aiheuttaa vahinkoa ihmisille ja heidän

yhteisöilleen – kyseessä ei siis ole ainoastaan rikkomus lakia kohtaan. Toiseksi restoratiivinen oikeus sisältää käsityksen siitä, että rikos aiheuttaa velvoitteita etenkin vahingon aiheuttajalle, jolloin vastuunoton mahdollisuus aiheutetusta vahingosta nousee keskiöön. Kolmanneksi restoratiivinen oikeus edellyttää sitoutumista ja osallisuutta, jolloin rikoksen tai konfliktin osapuolet lähiyhteisöineen käsitetään keskeisiksi toimijoiksi, kun tapahtunutta rikosta käsitellään ja ratkaistaan.

Restoratiivisia tapoja ratkoa konflikteja on käytetty jo kauan ennen organisoidun oikeusjärjestelmän kehittymistä, kun eri yhteisöt kokoontuivat käsittelemään jäsentensä konflikteja.

Alkuperäiskansojen käytännöt esimerkkeinä

Restoratiivisen oikeuden historiaa kartoittavissa julkaisuissa mainitaan usein Uuden-Seelannin Maori-kansan käyttämä neuvonpito menetelmä eräänlaisena ensimmäisenä askeleena modernin restoratiivisen oikeuden idean kehittämisessä. Maorit kokivat, että rikosoikeuden menettelyt loukkasivat heidän perinteisiä konfliktinratkaisumenetelmiään, joissa tekijää ei eristetty yhteisöstään vaan yhdessä yhteisön kanssa käsiteltiin tapahtunutta. Vuonna 1989 Uusi-Seelanti otti käyttöön tähän Maorien käytäntöön perustuvan läheisneuvonpito-menetelyn. Myös muut alkuperäiskansat, kuten Australian aboriginaalit sekä Pohjois-Amerikan ja Kanadan intiaanit, ovat olleet keskeisessä asemassa restoratiivisten menetelmien kehittämisessä.

Yksi restoratiivisen oikeuden historian suurista tarinoista liittyy Kanadaan. Protestanttiseen Mennoniitti-yhteisöön kuuluneet Mark Yantzi ja Dave Worth etsivät vuonna 1974 keinoja pureutua Ontarion osavaltiossa esiintyneeseen nuorisorikollisuuteen. Perinteisen rikosprosessin sijaan he järjestivät yhteistyössä viranomaisten kanssa tapaamisia nuorten tekijöiden ja uhrien välille. Onnistuneet kokeilut johtivat yhden keskeisen sovitteluohjelman, nk. *victim-offender reconciliation programme (VORP)*, kehittämiseen. Erilaiset sovitteluohjelmat levisivät pian myös Yhdysvaltoihin ja sieltä Eurooppaan.

Restoratiivisen oikeuden kehitys Euroopassa käynnistyi 1970- ja -80-luvuilla. Ensimmäisinä mukaan tulivat Norja, Suomi ja Itävalta. Tällä hetkellä menetelmät ja niihin liittyvä lainsäädäntö ovat pisimmälle kehittyneitä juuri Pohjoismaissa ja Keski-Euroopassa sekä Isossa-Britanniassa. Myös restoratiiviseen oikeuteen liittyvä tutkimustoiminta on vilkastunut. Esimerkiksi EU:n komission rahoittamilla tutkimusprojekteilla on ollut huomattava merkitys restoratiivisten menettelyjen kehittymiselle Euroopassa.

Pohjoismaisissa yhteiskunnissa ratkottiin jo esikristilliseltä ajalta lähtien lain, hallinnon ja tavallisen elämän tapahtumia, kuten rikoksia, siviilitapauksia ja maanomistusriitoja paikallisissa neuvonpidoissa. Näitä neuvonpitoja kutsuttiin nimellä *ting*. Nämä pohjoismaiset kulttuuriset perinteet ovat myötävaikuttaneet osaltaan myöhempien sovittelukäytäntöjen kehittymiseen pohjoismaissa. Restoratiivisen oikeuden kehittymiselle loivat otollista maaperää myös monet oikeusjärjestelmän sisäiseen uudistamiseen tai sen radikaaliin kritiikkiin liittyvät liikkeet. Pohjoismaissa merkittävä restoratiivisen oikeuden ja sovittelun kehittymiseen vaikuttanut teoreetikko oli norjalainen kriminologi Nils Christie.

Konflikti osapuolten omaisuutena

Yksi tunnetuimmista perinteisen oikeusjärjestelmän kritikoista oli Nils Christie. Mainieikkaassa artikkelissaan ”*Conflicts as Property*” (1977) hän esitti, että oikeusoppineet ja muut ammattilaiset tapaavat varastaa konfliktin sen varsinaisilta omistajilta eli konfliktin osapuolilta. Kun osapuolten henkilökohtaiset intressit jätetään perinteisen oikeusjärjestelmän tavoitteiden varjoon, jää arvokkaita mahdollisuuksia hyödyntämättä. Christien mukaan osapuolia ei pitäisi tuomita vaan sen sijaan tulisi tukea osapuolten kasvua oman toimintansa vastuunottajina ja sosiaalisten taitojen oppijoina.

Nykyisin on siirrytty yhä enemmän pois näkemyksestä, että perinteinen ja restoratiivinen oikeus olisivat toisensa poissulkevia tapoja käsitellä rikoksia. Restoratiivinen oikeus ja sovittelu sen käytäntönä toimii usein osana rikosoikeuden prosesseja tai sen rinnalla täydentävänä tai vaihtoehtoisena käytäntönä. Niin Suomessa kuin monissa muissakin länsimaissa on 2020-luvulle tultaessa vahvistunut aito huoli oikeuden saavutettavuudesta, sillä oikeusprosessit ovat pitkiä, kalliita ja usein osapuolten keskeisiä tarpeita sivuuttavia. Restoratiivisen oikeuden ja sovittelun historiaan liittyvät lähtökohdat ja perustelut ovat nykyäänkin relevantteja ja ajankohtaisia.

3. Restoratiivinen prosessi ja käytännöt

Restoratiivisen oikeuden kehitykseen liittyy perinteisestä rikosoikeudesta poikkeava ihmiskäsitys, joka on osaltaan ohjannut restoratiivisen oikeuden kehitystä. Tämän ihmiskäsityksen mukaan yksilöt nähdään mahdollisina ratkaisijoina ja vastuunkantajina, jotka tuetussa restoratiivisessa prosessissa ovat kyvykkäitä työskentelemään yhdessä ja löytämään tyydyttävän ratkaisun tapahtuneeseen, ei vain omat tarpeet vaan myös yhteisönsä tarpeet huomioiden. Restoratiivinen oikeus on näin haastanut stereotyyppiat tekijöistä ja uhreista.

Restoratiivinen prosessi korjaa ihmissuhteita

Howard Zehr julkaisi vuonna 2002 teoksen *The little book of restorative justice*, jota pidetään yhtenä restoratiivisen oikeuden perusteoksena. Zehr määrittelee restoratiivisen oikeuden prosessiksi, joka mahdollistaa kaikkien tiettyyn rikokseen liittyvien osallisten yhteisen tapahtuneen tarkastelun. Osalliset määrittelevät yhdessä konfliktin tuottamat vahingot ja sen synnyttämät velvoitteet. Tavoitteena on eheyttää ihmissuhteet ja korjata tapahtunut parhaalla mahdollisella tavalla.

Restoratiivisessa prosessissa keskeistä on yhdessä osallisten kanssa käsitellä rikokseen liittyntä epäoikeudenmukaisuutta niin, että prosessin myötä osapuolten tarpeet tulevat kohdatuiksi. Restoratiivisen oikeuden keskiössä voidaan nähdä tavoite eheyttää yhteisö palauttamalla rikoksen osapuolet oman yhteisönsä jäseniksi ratkaisuilla tai prosesseilla, jotka sekä osapuolet että yhteisö kokevat oikeudenmukaisiksi tai reiluisiksi suhteessa tapahtuneeseen rikokseen.

Useissa restoratiivista oikeutta käsittelevissä julkaisuissa todetaan, että restoratiivisen oikeuden käytäntöjä ovat restoratiiviset piirit (*circles*), konferenssimenettely (*conferencing*), läheisneuvonpito (*family group conferencing*) ja sovittelu (*mediation*).

Restoratiiviset käytännöt

1. Restoratiivisilla piireillä tarkoitetaan työmenetelmiä, joissa osallistujat asettuvat piiriin. Piirissä toteutuvaa vuorovaikutusta ohjaa fasilitaattori huolehtien siitä, että kaikki saavat oman puheenvuoronsa ja äänensä kuuluviin. Piirissä voidaan käsitellä niin yhteisesti päätettäviä asioita kuin purkaa ryhmän jännitteitä tai konflikteja ja hakea yhteistä näkemystä jonkin tärkeäksi nähdyin tilanteen ratkaisuksi.
2. Restoratiivisessa konferenssimenettelyssä käsiteltävän konfliktin tai rikoksen osapuolten lisäksi paikalle kutsutaan osapuolten lähipiiriä, huoltajia tai tukihenkilöitä sekä viranomaisia, jotka voivat osaltaan auttaa ja tukea konfliktin ratkaisussa ja löytyneen sopimuksen toteuttamisessa.
3. Restoratiivinen läheisneuvonpito noudattaa konferenssimenettelyä. Menettelyssä huolehditaan erityisesti siitä, että perheen kaikki jäsenet pääsevät vaikuttamaan ratkaisuihin ja perheen jäsenet saavat tarpeidensa mukaista mm. sosiaali- ja terveystoimen tarjoamaa tukea ratkaisujen toteuttamiseen.
4. Restoratiivisessa sovittelussa kolmas neutraali osapuoli fasilitoi osapuolten välistä keskustelua, jossa keskeistä on jakaa näkemyksiä siitä mitä on tapahtunut, miten rikos tai konflikti on vaikuttanut osapuoliin, miten tapahtuneen voi hyvittää, ratkaista ja sopia, ja miten sopimuksen toteutumista seurataan.

Restoratiivisen oikeuden kehittyminen on vaikuttanut myös monien maiden lainsäädäntöön niin, että restoratiivisia käytäntöjä on eri säännöksissä ja suosituksissa määritelty tarkemmin. Esimerkiksi vuonna 2012 Euroopan Unionin maissa voimaan tulleen rikoksen uhrien oikeuksia painottavan direktiivin¹ mukaan restoratiivisella oikeudella tarkoitetaan menettelyä, jossa uhri ja tekijä voivat vapaaehtoisesti ja turvallisessa tilassa osallistua rikoksen käsittelyyn kolmannen puolueettoman osapuolen ohjauksessa (artikla 2, 1d). Direktiivi on vaikuttanut osaltaan siihen, että useita Euroopan neuvoston julkistamia suosituksia käytännöistä rikostapauksissa on päivitetty. Restoratiivista oikeutta rikostapauksissa käsittelevässä suosituksessa² korostetaan, että restoratiivinen oikeus pyrkii vahvistamaan kansalaisten roolia rikosten käsittelyissä ja huomioimaan myös rikosten käsittelyn ennaltaehkäisevän lähtökohdan merkityksen. Suosituksessa todetaan, että liiallinen rangaistusten käyttö voivat sinänsä aiheuttaa konfliktin osapuolille vahinkoa. Lisäksi suosituksessa täsmennetään, että restoratiivinen oikeus on prosessi, joka mahdollistaa vahingon kokeneille ja vahingon aiheuttaneille osallistumisen vapaaehtoisesti ja aktiivisesti aiheutuneiden vahinkojen ratkaisuun, koulutetun puolueettoman kolmannen osapuolen (fasilitaattorin) johdolla. Suosituksessa ehdotetaan, että uhri (*victim*) ja tekijä (*offender*) -termejä ei enää käytetä, vaan puhutaan rikoksesta aiheutuneen vahingon kokeneista ja rikoksen aiheuttamasta vahingosta vastuussa olevista osapuolista.

4. Osapuolet restoratiivisessa sovittelussa

Restoratiivinen oikeus nostaa keskiöön vastuun kantamisen, vahinkojen korjaamisen, tunteiden ja tarpeiden käsittelyn sekä sosiaalisten suhteiden rakentamisen osapuolten sekä heidän yhteisöjen välille. Restoratiivisten käytäntöjen yhteinen tekijä on asian ratkaisun päätösvallan ja vastuun siirtäminen oikeusjärjestelmältä osapuolille itselleen, heidän perheilleen ja yhteisölleen.

Restoratiivisen oikeuden edustajat kritisoivat perinteistä rikosoikeutta siitä, ettei se riittävästi ota huomioon rikoksen uhrin tarpeita. On katsottu, että rikoksen uhri on oikeusprosessissa lähinnä syyttäjän todistaja tai hänet suljetaan kokonaan prosessin ulkopuolelle. Lisäksi on kritisoitu sitä, että perinteinen rikosoikeus sivuuttaa rikosentekijän omasta asiastaan. Perinteinen rikosprosessi

¹ Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime: [//eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1421925131614&uri=CELEX:32012L0029](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1421925131614&uri=CELEX:32012L0029)

² Recommendation CM/Rec(2018)8 of the Committee of Ministers to member States concerning restorative justice in criminal matters: www.cep-probation.org/wp-content/uploads/2018/10/Recommendation-CM-Rec-2018-of-the-Committee-of-Ministers-to-member-States-concerning-restorative-justice-in-criminal-matters-.pdf

keskittyy rankaisemaan tekijää rikoksesta. Rikosoikeudellinen järjestelmä on valtion hallussa ja sen keskeinen väline on rankaiseminen. Sillä pyritään ylläpitämään yleistä lainkuuliaisuutta. Uhri ja tekijä jäävät sivurooliin.

Restoratiivisen oikeuden mukaan korjaavat toimenpiteet ovat ensisijaisia. Jokainen rikoksen uhri kokee häneen kohdistuneen rikoksen haitat omalla tavallaan. Kokemukseen vaikuttavat rikoksen laatu sekä uhrin henkilökohtaiset ominaisuudet. Kyseessä voi olla sekä aineellisia, fyysisiä, psykologisia että henkisiä haittoja. Etenkin henkilöön kohdistuneita vahinkoja aiheuttaneiden rikosten osalta uhrien kokemuksista on löydettävissä yhteisiä piirteitä. Välittömästi rikoksen jälkeen uhrin kokemukset ovat enimmäkseen tunnepitoisia. Uhrin voi vallata syvätkin epäuskon, avuttomuuden, haavoittuvuuden, hämmentyneisyyden tai pelon tunteet. Ajan myötä nämä tunteet voivat heikentyä. Tilalle nousee usein vihan, suuttumuksen, syyllisyyden, ahdistuksen, uupumuksen tai häpeän tunteita sekä itseluottamuksen puutetta. Tyypillisiä ovat myös mielialojen heilahtelut ja tunne siitä, että oman elämän hallinta häviää, luottamus kanssaihmiin heikkenee ja turvallisuuden tunne katoaa. Rikoksen uhri on voinut kokea, että tekijä riistää uhrilta hänen itsemääräämisoikeutensa.

Restoratiivisessa oikeudessa on pyrkimyksenä käsitellä uhrin kokemukset, tunteet ja tarpeet. Uhri saa kertoa kaiken mikä hänen mielestään on oleellista. Uhri voi kuvata miten rikos on vaikuttanut häneen ja mitä seuraamuksia rikoksesta on hänelle ollut. Uhri ei ole sidottu siihen mikä on rikosoikeudellisesti tai vahingonkorvausoikeudellisesti relevanttia. Uhri saa kertoa tarinansa omin sanoin ja painottaen niitä seikkoja, jotka ovat juuri hänelle merkityksellisiä.

Restoratiivisen sovittelun tavoitteena on vahvistaa vuorovaikutusta, kannustaa kuunteluun ja lisätä osapuolten välistä ymmärrystä. Osapuolet saavat mahdollisuuden kertoa toisilleen, miten he ovat kokeneet tilanteen, mitkä seikat siihen ovat johtaneet ja miten tapahtuma mahdollisesti on vaikuttanut heidän elämäänsä. Kun tekijä näkee uhrin ihmisenä ja aitona henkilönä, teon selittäminen erilaisilla kieltämistekniikoilla on vaikeampaa. Tekijän personointi on tärkeä elementti muun muassa uhrin pelkotilojen lievittämiseen. Rikoksen uhri voi saada vastauksia hänen mieltään painaviin kysymyksiin kuten ”miksi minä?” tai ”aiotko tehdä saman minulle uudestaan?”. Uhri saa mahdollisuuden kokea itsemääräämisoikeutensa palautuvan. Hän saa omistajuuden omaan tilanteeseensa, kun hän itse päättää mitä hän kertoo ja miten.

Myös rikosentekijän tarina on tärkeä osa restoratiivista sovittelua. Restoratiivisen sovittelun tavoite on antaa rikoksen tekijälle mahdollisuus kertoa tarinansa omalla tavallaan. Tekijä saa mahdollisuuden kertoa itselleen merkitykselliset asiat esimerkiksi siitä, mikä sai hänet toimimaan kuten hän toimi. Hänelle annetaan mahdollisuus kantaa vastuu teostaan osallistumalla päätökseen siitä, miten hän voi korjata, korvata ja hyvittää tekonsa seuraukset uhrille. Restoratiivinen sovittelu antaa mahdollisuuden osapuolille kertoa tapahtuman aiheuttamista tunteista. Joissain tapauksissa tekijä ei ymmärrä tai tule ajatelleeksi tekonsa seurauksia uhrille. Tekijä saattaa aktiivisesti turvautua erilaisiin selitystekniikoihin, päästäkseen häpeän tai katumuksen tuottamista negatiivista kokemuksista. Restoratiivisessa sovittelussa tekijä ei voi välttyä kohtaamasta uhrille aiheuttamaansa inhimillistä haittaa tai kärsimystä, sillä uhri kertoo hänelle omin sanoin kokemuksistaan. Tämä voi olla hyvinkin tehokas tapa ”herättää” tekijä ymmärtämään ja katsomaan tilannetta uhrin näkökulmasta. Restoratiivisessa sovittelussa tarkastellaan myös sitä, miten rikosentekijä kohtaa lähiyhteisönsä ja miten yhteisö suhtautuu häneen. Kantamalla vastuun teostaan ja hyvittämällä tekonsa seuraukset, tekijä voi voittaa lähiyhteisönsä hyväksynnän. Hyvittäessään tekonsa tekijän ei tarvitse enää kantaa häpeää tai turvautua erilaisiin mekanismeihin oikeuttaakseen tekonsa.

Reintegroiva häpeä?

Professori John Braithwaite on tarkastellut rikosten, häpeän ja yhteisöön palautumisen teemoja. Hän esittää, että lähiyhteisön mielipiteillä on enemmän vaikutusta rikolliseen käyttäytymiseen kuin rangaistuksilla. Henkilökohtainen maine läheisten silmissä on tekijälle tärkeämpi kuin maine viranomaisten silmissä. Braithwaite toteaa, että omatunto on vahvempi käyttäytymisen kontrolloija kuin rangaistus ja pitää häpeää merkittävänä itsekontrollin oppimisen välineenä. Häpeä toimii kahdella tasolla. Ensinnäkin se ehkäisee rikollista käyttäytymistä, sillä yksilö ei halua menettää sosiaalista hyväksyntää. Toiseksi häpeä ja katumus rakentavat omatuntoa, joka sisäisesti estää rikollista käyttäytymistä. Braithwaite korostaa yhteisön roolia konfliktien käsittelyssä reintegroivan häpeän tuottajana.

Sovittelijan osaaminen restoratiivisessa sovittelussa korostuu, sillä sovittelijan on tunnettava restoratiivista oikeutta teoreettisella tasolla ja myös kyettävä siirtämään teoreettinen osaaminen käytäntöön. Restoratiivisessa sovittelussa sovittelija ohjaa konfliktin käsittelyä niin, että osapuolet pääsevät refleктоimaan ja tarvittaessa muuttamaan ajatuksiaan, tunteitaan ja ymmärrystään tapahtuneesta. Restoratiivisessa sovittelussa tavoitteena on voimaannuttaa osapuolia ja aktivoita heitä oman asiansa käsittelyssä.

Restoartiivisessa sovittelussa ei ole yksityiskohtaisia prosessin ohjauksen sääntöjä, vaan keskeistä on restoratiivisen oikeuden arvojen ja periaatteiden noudattaminen. Restoratiivista oikeutta toteuttava sovittelumalli voidaan jäsentää kolmeen vaiheeseen; valmisteluun, kohtaamiseen ja seurantaan. Vaiheiden sisältö voi vaihdella riippuen sekä tapauksen luonteesta, että osapuolista ja heidän yhteisöistään.

Valmisteluvaiheessa sovittelija tapaa osapuolet erikseen ja luo luottamuksellista ja turvallista ilmapiiriä, sekä rohkaisee tuomaan esiin tietoa, joka on oleellista osapuolten kohtaamisen onnistumiseksi. Erillistapaamisessa sovittelija myös varmistaa ja varmistuu siitä, että osapuoli osallistuu sovitteluun vapaaehtoisesti. Kohtaamisessa sovittelija ohjaa osapuolia käsittelemään kysymyksiä kuten: mitä tapahtui, miten tapahtuma vaikutti osapuoliin ja mitä tunteita tai tarpeita tilanne on herättänyt. Osapuolet pohtivat mitä seurauksia konfliktista on ollut ja miten osapuolet ajattelevat, että tilanteen voi korjata. Sovittelija auttaa mahdollisen sopimuksen kirjaamisessa. Seurantavaiheessa sovittelija kuulee osapuolten näkemykset sopimuksen pitämisestä ja kannustaa osapuolia sopimuksen mukaisten muutosten toteuttamiseen. Osapuolten toivoessa seurantatapaamisia voi olla useitakin.

Restoratiivinen ja fasilitatiivinen sovittelu ovat yhteneväisiä teoreettisia sovittelun malleja (kts. luku 1.). Näitä malleja yhdistää muun ohella se, että sovitteluprosessia pidetään tärkeämpänä kuin lopputulosta. Restoratiivista sovittelijaa voidaan perustellusti kutsua myös fasilitaattoriksi. Restoratiivisessa sovittelussa keskeistä on ottaa huomioon osapuolten henkilökohtaiset ominaisuudet ja varmistaa, että he saavat äänensä kuuluviin. Konfliktit ja osapuolet ovat erilaisia ja tapauskohtaiset olosuhteet asettavat vaatimuksia sovittelijalle ja hänen kykyynsä toimia joustavana ja reflektioivana fasilitaattorina. Restoratiivisena sovittelu voi toteutua, kun sovittelija on sisäistänyt restoratiiviset arvot ja on tietoinen omasta roolistaan ja tehtävästään. Restoratiivisten periaatteiden mukaan sovittelijan tulee myös kyetä näkemään tapauskohtaisesti ne esteet, jotka rajoittavat häntä toimimasta sovittelijana. Restoratiivisen sovittelijan tärkeimpiä työkaluja ovat kuuntelu ja avoimet kysymykset, joiden avulla sovittelija pyrkii luomaan vuorovaikutusta osapuolten välille.

Restoratiivisen ajattelutavan mukaisesti sovittelija ei vastaa osapuolten konfliktin ratkaisusta, mutta hän on vastuussa toteuttamastaan sovitteluprosessista. Sovittelijan tulisikin reflektoida omaa tekemistään ja huolehtia siitä, että sovitteluprosessi on juuri käsittelyssä olevan konfliktin osapuolille

restoratiivinen. Osapuolilla voi olla hyvinkin erilaiset tarpeet ja edellytykset osallistumiselleen riippuen muun ohella heidän henkilökohtaisista ominaisuuksistaan, kuten esimerkiksi iästä tai ymmärryksen tasosta sekä konfliktin aiheuttamista seurauksista. Mahdollinen trauma voi vaikuttaa paljonkin osapuolen voimavaroihin osallistua sovitteluun.

Restoratiivista sovittelua toteuttavan sovittelijan tulee mahdollistaa eri tasoisten vaikutusten ja näistä nousevien tarpeiden käsittely. Yksinkertaisimmillaan kyse voi olla aineellisten vahinkojen korvaamisesta. Tapauksesta riippuen osapuolten tarpeet voivat kuitenkin liittyä myös esimerkiksi loukkauksen hyvittämiseen, turvallisuudentunteen, itsekunnioituksen ja itsetunnon palauttamiseen tai vaikkapa oikeudenmukaisuuden tunteen kokemukseen. Mitä moninaisemmat tarpeet osapuolilla on, sitä enemmän sovittelijan tulee panostaa valmisteluvaiheeseen, jotta osapuolten kohtaaminen ja vuorovaikutus voi toteutua parhaalla mahdollisella tavalla. Huolellisen valmisteluvaiheen jälkeen kohtaaminen ja kuulluksi tuleminen kokemus voi toteutua. Vasta tämän jälkeen voidaan siirtyä keskustelemaan ratkaisusta. Sovittelijan tulee antaa osapuolille riittävästi aikaa, eikä hän saa kiirehtiä etenemistä tai toimia sopimusorientoituneesti. Kun osapuolet ovat saaneet käsitellä asiaansa itselleen riittäväällä tavalla, syntyy edellytykset sovinnon rakentamiselle ja sopimiselle. Mikäli sovitteluun osallistuu osapuolten lisäksi yhteisön jäseniä, sovittelija ohjaa heitä yhteiseen keskusteluun, joka auttaa rakentamaan henkilökohtaisia suhteita ja verkostoja. Osapuolten perheenjäsenten, ystävien tai muiden tukiverkostojen mukaan ottaminen sovitteluun mahdollistaa tuen antamisen osapuolille myös sovittelun päättymisen jälkeen. Sosiaaliset verkostot tukevat niin osapuolten tukemisen kuin sosiaalisen kontrollin mekanismeja.

Restoratiivinen sovittelu voi tuottaa kuulluksi tuleminen kokemuksen molemmille osapuolille. Kun myös tekijää kuullaan, eikä häntä kohdella ainoastaan epäkelpona rikollisena, voi hän rohkaistua kantamaan vastuuta. Hän voi saada häpeän ja syyllisyyden taakkaansa kevennettyä. Rikoksentekijä voi kokea hyväksyntää ihmisenä, vaikka hän on toiminut väärin. Yhtä lailla rikoksen uhri voi saada vastauksia mieltä askarruttaneisiin kysymyksiinsä ja siten vapautua teon aiheuttamasta taakasta. Aktiivinen osallistuminen oman tilanteen selvittämiseen voi parhaimmillaan tukea konfliktien kaikkien osapuolten uusien käyttäytymismallien, rakentavan vuorovaikutuksen ja sosiaalisten taitojen oppimista.

5. Sovittelu restoratiivisena menetelmänä - kriittistä tarkastelua

Sovittelun käsittämistä yhdeksi restoratiiviseksi menetelmäksi on myös kritisoitu. Esimerkiksi Zehr on nähnyt ongelmallisena sovitteluun liittyvän neutraalin kielenkäytön. Zehrin mukaan sovittelussa oletetaan osapuolten välinen moraalinen tasapaino, mutta restoratiivinen oikeus nostaa esiin moraalisen valtaepätasapainon. On kohtuullista kutsua toista osapuolta vahingon aiheuttajaksi ja toista uhriksi, kun tapahtunut vahinko on koko kohtaamisen taustalla. Zehrin mukaan liian neutraali puhe olisi outoa etenkin rikosasioissa ja varsinkin vakavien rikosten yhteydessä. Tähän liittyy myös sovittelijan rooli. Zehr on huomauttanut, että sovittelussa saatetaan esittää sovittelija neutraalina ja puolueettomana, kun taas restoratiivisessa oikeudessa sovittelijan ei pidä pysyä neutraalina sille faktalle, että teko on tapahtunut ja vahinko on aiheutunut.

Restoratiivisen oikeuden tutkimuksissa ja keskusteluissa esiintyy edelleen kiistanalaisia kysymyksiä restoratiivisten periaatteiden toteutumisesta esimerkiksi sovitteluun soveltuvien tapausten luonteiden ja sovittelun osapuolille tuottaman voimaantumisen osalta. Sovittelussa saatetaan myös keskittyä liiaksi tavoitteeseen, jolloin prosessi tähtää vain sopimuksen saavuttamiseen. Pelkän sopimuksen solmimisen sijaan restoratiivinen oikeus on kiinnostunut etenkin inhimillisistä suhteista ja prosessi saattaakin joissakin tilanteissa muodostua sopimusta tärkeämmäksi. Esimerkiksi tarinallisuudella ja tunteiden ilmaisulla on oma paikkansa restoratiivisessa käsittelyssä. Myös näkemystä sovittelijan puolueettomuudesta ja sovitteluun osallistumisen vapaaehtoisuudesta on kritisoitu.

Yhteisön määrittäminen on myös tuonut haasteita, kun restoratiivisen oikeuden käytäntöjä toteutetaan. Kaupungistumisen myötä käsitys yhteisöstä on muuttanut muotoaan ja kysymys yhteisön tarpeista on toisinaan kyseenalaistettu. Yhteiskunnan kehittyessä myös yhteisö muodostuu uudella tavalla. Restoratiivisen oikeuden periaatteiden mukaisesti onkin kysyttävä konfliktin osapuolilta itseltään heidän näkemystään siitä mikä heidän yhteisönsä on ja ketä yhteisön jäseniä konfliktin ratkaisuun tarvitaan.

Uhrin asemaa rikossovittelussa tarkastelleet tutkimukset korostavat, että rikosten sovittelussa tulee painottaa uhrin aseman erityisen tarkkaa arvioimista ennen sovitteluprosessia. Sovittelu ja uhrin tukipalvelut eivät kuitenkaan ole toisiaan poissulkevia prosesseja vaan voivat parhaimmillaan tukea

uhrin tarpeiden huomioivien ratkaisujen toteutumista. Myös lähisuhdeväkivallan sovittelussa pyritään kiinnittämään erityishuomio uhrin asemaan ja nähdään, että kahdenkeskistä sovittelua laajemmassa konferenssi -menettelyssä voidaan osapuolten epätasapainossa oleva valta-asema ottaa paremmin huomioon. Yhtä lailla sovittelijan restoratiivisen prosessin ohjaamisen osaaminen on keskeistä. Osapuolet kykenevät käsittelemään tunteitaan ja voivat vapautua teon aiheuttamasta häpeästä vain, jos osapuolet saadaan ohjatuksi avoimeen vuorovaikutukseen ja vahingon aiheuttajaa tuetaan vastuunotossa riittävästi. Kriittistä keskustelua onkin käyty niin sovittelijoiden koulutuksesta kuin myös restoratiivisen sovitteluosaamisen jatkuvasta arvioinnista ja ylläpitämisestä.

Ei voida siis pitää itsestään selvänä sitä, että sovittelu on restoratiivinen prosessi, ellei sovittelussa noudateta restoratiivisia arvoja ja periaatteita. Useiden tutkimusten mukaan sovittelu ei aina toteudu restoratiivisena prosessina, vaikka sovittelija itse kokee tai sanoo noudattavansa restoratiivisen oikeuden lähtökohtia. Restoratiivisen oikeuden näkökulmasta sovittelu tulee ymmärtää prosessina, joka voi johtaa osapuolten henkilökohtaiseen eheytymiseen ja sosiaalisten suhteiden korjaantumiseen. Sovittelu ei siis tuota jotain lopputulosta, jota jokin toinen taho tai viranomainen odottaa tai, jota ulkopuolinen pitäisi onnistumisen merkinä. Restoratiivisen oikeuden toimivuutta on yritetty arvioida empiirisillä tutkimuksilla, mutta kunnollista vertailuasetelmaa restoratiivisen oikeuden ja perinteisen oikeusjärjestelmän välillä on vaikea rakentaa. Monien tutkimusten mukaan osapuolet ovat kuitenkin usein tyytyväisempiä restoratiiviseen prosessiin verrattuna perinteiseen oikeudenkäyttöön.

6. Johtopäätökset ja restoratiivisen oikeuden tulevaisuus

Restoratiivinen oikeus ja restoratiiviset käytännöt ovat termeinä vakiintuneet jo pitkälti suomalaiseenkin konfliktien hallinnan ja rikosten käsittelyn keskustelukulttuuriin. Mikä tahansa restoratiiviseksi väitetty menetelmä tai sovittelu ei välttämättä kuitenkaan ole restoratiivinen. Restoratiivisen oikeuden ja käytäntöjen kehittämisen näkökulmasta olennaista ei ole keskustelu siitä toteutuuko restoratiivinen prosessi vapaaehtoisten tai ammatillisten toimijoiden ohjauksessa, tai mikä on restoratiivisen ja perinteisen oikeuden suhde. Keskeisempää on tarkastella sitä, millä edellytyksillä esimerkiksi sovittelu toteutuu restoratiivisena prosessina.

Restoratiivisen oikeuden prosessien kehittämisen ja edistämisen eurooppalainen kattojärjestö *European Forum for Restorative Justice* on tuottanut standardit restoratiivisen oikeuden käytännöille. Standardit koostuvat viidestä periaatteesta:

Restoratiivisen oikeuden käytäntöjen viisi periaatetta

1. Restoratiivisia arvoja ja positiivisia tuloksia hyödynnetään parhaiten, kun osapuolten välinen viestintä on suoraa ja aitoa. Kasvokkain tapaamisia suositaan, vaikka tämä ei aina ole mahdollista. Keskeistä on kuitenkin se, että restoratiivinen prosessi on osallistava.
2. Restoratiiviset prosessit on suunniteltava ja fasilitoitava osallistujien tarpeiden, kykyjen ja kulttuurin mukaan. Tämä tarkoittaa sitä, että restoratiivisia prosesseja ei tule suunnitella niin, että ne ovat "yksi prosessi sopii kaikkeen" -käytäntöjä tai ennalta määriteltyjä kaavamaisia menettelyjä.
3. Tehokas osallistuminen restoratiivisiin prosesseihin paranee, jos jokaisen henkilön kyvyt, näkemykset, tunteet ja tarpeet tunnustetaan ja niitä arvostetaan tasapuolisesti.
4. Restoratiivisia arvoja ja myönteisiä tuloksia mahdollistetaan parhaiten osallistujien välisen vuoropuhelun avulla, jonka tavoitteena on johtaa keskinäiseen ymmärrykseen ja yhdessä sovittuun toimintaan. Osapuolet tarvitsevat toisiaan korjaamaan konfliktin aiheuttamat vahingot ja ratkaisemaan ongelmat. Vuoropuheluun kuuluu keskustelu, jonka tarkoituksena on päästä yhteisymmärrykseen asioista ja löytää sopimus siitä, miten toimitaan. Fasilitaattorin keskeinen tehtävä on pitää keskustelua yllä sekä tukea ja rohkaista osallistujien keskinäistä vuoropuhelua.
5. Vastuunotto on keskiössä. Restoratiivisen prosessin kautta sovitut toimet on pantava täytäntöön tarkasti. Jotta osallistujat ja suuri yleisö voivat luottaa restoratiiviseen oikeuteen, tehtyjä sopimuksia on kunnioitettava täsmällisesti. Tämä edellyttää henkilökohtaista vastuunottoa, mahdollista sosiaalista tukea ja velvollisuutta sitoutua syntyneeseen sopimukseen.

Restoratiivisen oikeuden teoriaan pohjaavaa sovittelua ja restoratiivisia käytäntöjä on kehitetty hyödyttämään suomalaisen yhteiskunnan eri osa-alueiden konfliktien käsittelyä. Valtakunnallista rikos- ja riita-asioiden sovittelutyötä ohjaavat restoratiivisen oikeuden periaatteet. Lähisuhdeväkivallan sovittelua kehitetään edelleen restoratiivisten periaatteiden pohjalta. Vankilaympäristössä vakavien rikosten sovitteluun on tuotettu restoratiivisen dialogin prosesseja. Lisäksi restoratiiviset käytännöt ovat levinneet rikosten selvittelyistä myös monien erilaisten yhteisöjen konfliktien käsittelyyn. Esimerkiksi kouluissa toteutetaan oppilaiden keskinäistä

restoratiivista vertaissovittelua, ja koulujen henkilökuntaa on koulutettu restoratiivisten piirien ja restoratiivisen sovittelun käyttöön osana koulujen kiusaamisen ehkäisyn ja työrauhan turvaamisen

suunnitelmia. Yhtä lailla naapuruussovittelussa hyödynnetään niin restoratiivista sovittelua kuin konferenssimenetelyäkin, kun naapurustossa ilmenee konflikteja. Myös eri väestöryhmien välisten konfliktien ratkaisemiseen on restoratiivisista prosesseista saatu hyötyä. Restoratiiviseen lähestymistapaan koulutetaan myös työyhteisösovittelijoita useassa suomalaisessa yliopistossa. Kansainvälisellä kentällä restoratiivisia prosesseja on kehitetty paitsi edellä mainittuihin ympäristöihin, myös seksuaalisen häirinnän ja seksuaalirikosten käsittelyyn. Restoratiivisen oikeuden käytännöt ovat laajenneet jo lähes kaikille mantereille ja tutkimus- sekä julkaisutyö on vilkasta.

Sovittelun restoratiivisuuden vahvistamiseksi sovittelijoille tulisi kuitenkin kehittää välineitä ja toimintatapoja, joilla voidaan reflektoida restoratiivisten periaatteiden toteutumista, jos ja kun restoratiivisen oikeuden hyötyjen halutaan toteutuvan. On selvää, että sovittelu ei välttämättä tuota restoratiivisen oikeuden tutkimusten osoittamia tuloksia, mikäli prosesseissa ei toteuta niitä arvoja ja periaatteita, joita restoratiivisen oikeuteen ja sen käytäntöihin nykyään liitetään. Sovittelutoiminta on jatkuvassa muutoksessa ja yhtä lailla yhteiskunnan kulloisenkin keskusteluilmapiirin paineessa. Viimeaikaisen vastakkainasettelun ja vihapuheen toimintakulttuurissa restoratiivisen oikeuden lähtökohdat ovat edelleen erittäin ajankohtaisia.

Luettavaa

Braithwaite, John: Crime, shame and reintegration. Cambridge University Press 1989.

Christie, Nils 1977: Conflicts as property. *The British Journal of Criminology* 17 (1), 1-15.

Ervasti, Kaijus & Nylund, Anna: Konfliktinratkaisu ja sovittelu. Helsinki: Edita 2014.

European Forum for Restorative Justice -järjestön kotisivu: www.euforumrj.org

Gellin, Maija: Restoratiivinen lähestymistapa ja sovittelu peruskoulukontekstissa. Väitöskirja.

Rovaniemi: Lapin yliopisto 2019.

Johnstone, Gerry: Restorative Justice. Ideas, values, debates. Routledge 2011.

Nylund, Anna - Ervasti, Kaijus & Adrian, Lin (toim.): Nordic Mediation Research. Springer: Cham 2018.

Zehr, Howard: The little book of restorative justice. Good books 2002.